

Geziden sonra “Sivil İtaatsizlik”

Kısa bir süre önce Türkiye, şaşırtıcı bir şekilde bir gecede dünya direnişinin önemli halkalarından birini vücuda getirdi. Taksim ya da bir başka adı ile Gezi her dilden, her dinden, her mezhepten, her etnisiteden, her cinsiyettendi ve her yerdeydi. Beklentileri aşarak ortaya çıkan ve bizlere yeni bir hayatın mümkün olduğunu bir kez daha kanıtlayan direniş yine beklentilerin aksine bir anda gözden kaybolursa da, dünyanın üzerinde dolaşan hayaletin bir görünümü olarak algılandığında sürekliliği tartışma götürmemektedir. Gerçekten de, 21.yy toplumsal mücadele tarihi düşünüldüğünde Gezi, birikimli bir devinim olarak görülebilecek karşı küresel direnişin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

21.yy'ın şafağında Seattle'da başlayan küreselleşme karşıtı protestolar, kısa sürede başka ülkeler de yankı bularak yeniçağa direniş rengi vermeye başladı. 2001 yılında Latin Amerika'da, 2008 sonrasında ise Yunanistan, İzlanda, İtalya, İspanya ve Portekiz'e yayılan direniş, kısa sürede bir yanda küresel kapitalizmin merkezi Wallstreet'e ulaşarak Occupy adını alırken öte yandan kürenin öbür ucunda, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Arap Baharı'nı başlatmıştı. Özellikle Atina'nın Syntagma ve Madrid'in Puerto del Sol meydanlarındaki işgaller ile gücünü gösteren bu karşı küresel hareketlilik süreci, Türkiye'de de, işçi direnişleri, kentsel dönüşüm karşıtı eylemler, HES karşıtı eylemler, kürtaj ve kadına ilişkin söylemlere karşı mücadele izleğinde ilerleyerek Gezi ile zirveye ulaşan, sonrasında ise ODTÜ eylemleri, Berkin Elvan eylemleri, 1 Mayıs ve Soma eylemleri ile devam bir döneme karşılık gelmekteydi.

18. ve 19. yy. devrimlerini ve direnişlerini tartışarak gelişen sosyal bilimlerden açısında düşünüldüğünde; 20.yy'da iki dünya savaşı ve bir soğuk savaş ile tarumar olan toplumsal mücadelenin 21.yy başında ortaya çıkardığı oluşum ve olaylar, yeni araştırma ve teorik açılımlar gerektirmektedir. Yazık ki kimi sosyal bilimciler yaşamakta olan süreçleri zaman zaman basit benzetmelerle büyük kuramların içine sıkıştırıp küçümserken, kimi sosyal bilimciler ise değneği tersine büküp yeni devrimler çağının sur borusunu öttürmekte fazlasıyla aceleci davranmaktadırlar. Şüphesiz büyük mücadelelerle elde edilen kazanımların hiçbir direnişle karşılaşmadan geri alındığı, savaşların ve neoliberal politikaların gölgesinde toplumsal hareketlerin eridiği, yaşamın bir tüketim biçiminden ibaret olarak algılanmaya başladığı bir dönemin ardından doğmakta olan yeni imkanların yarattığı şaşkınlık bütün bu bocalamayı mazur gösterebilir. Üstelik, toplumsal gerçeklikten yola çıkılarak yapılan çalışmaların görecelikten kalkarak belirsizliğe varan savlarla küçümsemesine yol açan postmodern yaklaşımın zihinlerde açtığı yaraların henüz kapanmadığı da hesaba katıldığında yaşamakta olan ve yaklaşan süreçlerin doğru şekilde değerlendirilebilmesi ve toplumsal mücadeleye ön açıcı teorik katkıların sağlanabilmesi için bildiklerimizi en başından gözden geçirmeye ihtiyaç vardır.

Bu bağlamda mevcut çalışma ile toplumsal mücadele ve direnişler söz konusu olduğunda sıklıkla karşılaşılan sivil itaatsizlik kavramı gözden geçirilerek yeni süreçler açısından taşıdığı anlam ve kavramın karşılık geldiği edimlerin değişimleri ve bunun teorideki karşılığı ele alınmaya çalışılacaktır. Düşüncemiz odur ki, sivil itaatsizlik gibi eylemden üreyen, eylemlilik ile kendine teoride yer açan sivil itaatsizlik kavramı sanıldığının aksine

fazla bilinmeyen ve yeni olanak ve tartışmaları bünyesinde barındıran bir kavram olarak yeni dönem için önemli olanaklar ortaya koyabilecek niteliktedir.

Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik

Sivil itaatsizlik kavramı, günümüzde daha çok bir topluluğun tümünün veya bir kısmının, hükümet politikalarını şiddete dayanmayan yollarla değiştirme çabası içinde, devletin yasaları ve düzenlemelerine uymayı reddetmesi için kullanılmaktadır¹. Özünde günümüz demokratik hukuk devletlerinde, direnme hakkının aldığı yeni şekil olarak görülebilecek olan kavram², modern hakların kökenini oluşturan direnme hakkından koparılıp şiddetsizliğe vurgu yapılarak açıklanmakla birlikte modern devletin ihtiyaç duyduğu meşruluk açısından önemli bir güce sahiptir³.

Henri David Thoreau, Mohandas K. Gandhi ve Martin L. King gibi tarihin önde gelen itaatsizleri tarafından uygulanarak başarılı toplumsal sonuçlar doğuran hukuk dışı eylemlerin teorize edilmesi ile ortaya çıkan sivil itaatsizlik kavramı, modern siyasal iktidarın dayandığı meşruluk zemininin üzerine kurulu olduğu “sivil itaat”in reddine dayanır⁴. Bilindiği gibi, siyasal iktidarın meşruluğu, toplum üyeleri ya da en azından bunların çoğunluğu tarafından tanınmasından gelir⁵. Demokratik hukuk devleti açısından düşünüldüğünde, hukuk, devletin şiddet tekeli bir baskı aygıtı yaratacak şekilde oluşturup meşrulaştıracak ve içeriği her türlü keyfiyet içerisinde belirlenebilecek bir normlar bütünü olmaktan çıkmış; güvenlik, eşitlik ve özgürlük gibi toplumsal değer ve ihtiyaçların karşılanması hedefine yönelmiştir. Bu bağlamda, meşruiyetinin kaynağı hukuku oluşturan parlamentonun gerisindeki “milli irade” değil, toplumu oluşturan özneler arasındaki ilişkiler ve iletişim çerçevesinde geliştirilen hukuk idesidir⁶. Meşruluğu konusunda görüş birliği olmayan iktidar ise iktidar olmaktan çıkarak güce dönüşür ve ancak kendisine boyun eğilmesini sağlayabildiği sürece varlığını sürdürür⁷. Güç ise sanıldığı aksine rıza yaratmakta uzun vadede oldukça başarısızdır. Dolayısıyla, “sivil itaat” in varlığı için meşru bir iktidar ve özneler arası ilişkiler çerçevesinde belirlenen bir hukuk sisteminin varlığına ihtiyaç vardır. Bu bakış açısı ile sivil itaat, hukuk devletinde direnme hakkının sürekli güncel tutulması anlamına gelir⁸. İtaatin siyasal iktidarın meşruluğunu sağladığı koşullar altında, meşru olmayan bir siyasal iktidara yahut siyasal iktidarı meşru olmayan karar ve eylemlerine karşı verilen tepki meşruluğun yeniden oluşturulması açısından gereklidir.

¹ Gordon Marshal, Sosyoloji Sözlüğü, Osman Akınbay, Derya Kömürcü (çev.), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1990, s.662.

² Vahap Coşkun, “Direnme Hakkı”, HFSA 5. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002, s.76.

³ Costas Douzinas, The “Right to the Event”, The Legality and Morality of Revolution and Resistance, Metodo. International Studies in Phenomenology and Philosophy, Vol. 2, No. 1, (2014), s. 151-167.

⁴ Sivil itaatsizlik eylemlerinin tarihçesi hakkında bkz. Walter Harding, “Sivil İtaatsizlik’e Giriş”, Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, C. Hakan Arslan (çev.), Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 23-40.

⁵ Maurice Duverger, Siyaset Sosyolojisi, şirin Tekeli (çev.), Varlık yayınları, İstanbul, 2004, s. 132

⁶ Bu görüş Jürgen Habermas’ın siyasal iktidarın meşruluğu açısından insan hakları ile halk egemenliğini birbirine denk göre bakış açısı ile temellendirilebilir. Habermas’ın yaklaşımına ilişkin ayrıntılı tartışmalar için bkz. Jürgen Habermas, Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy, William Rehg (çev.), The MIT Press, Cambridge, 1996, s. 127. Ancak, Sururi Aktaş’ın belirttiği gibi, bu kavrayış müzakereci demokrasi içinde insan haklarının halk egemenliği tarafından devre dışı bırakılmaması sonucu doğurabilir. Bu nedenle, meşruluk esas olarak insan onurunu temel alan bir haklar zeminine oturtulmalıdır. Bkz. Sururi Aktaş, “Müzakere (Söylem) Etiği, Demokrasi ve Meşruluk”, EÜHFD, Cilt: 15, Sayı: 1-2, Haziran 2012, s. 1-20.

⁷ Duverger, s. 132.

⁸ Hayrettin Ökçesiz, “Hukuk Devletinde Direnme Hakkı”, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, 10. sayı, 2004, s. 126.

Direnme hakkı, günümüzde modern hukuk sistemleri tarafından içerilmemekle birlikte modern devlet ve hukuk düzeninin ortaya çıkmasını sağlayan köken haktır. 18.yy devrimlerini meşrulaştırarak modernitenin manifestoları kabul edilen Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin (1789) ortaya çıkmasını sağlayan baskıya karşı direnme hakkı yahut direnme hakkı, modern hukukun ideolojisini oluşturan liberal hukuk anlayışı tarafından “hukuk ve düzenin korunması” gerekçesi ile itina ile reddedilmesine rağmen tamamen sönmülmüştür. Uluslararası hukukun pragmatik çizgisi içinde “ulusların kendi kaderini belirleme hakkı” çerçevesinde 20. yy'a taşınan direnme hakkı, II. Dünya Savaşı'nı izleyen soğuk savaş döneminde savaş karşıtı protestolar ve çevre hareketleri ile ifade özgürlüğü kapsamında hukukta, sivil itaatsizlik eylemleri ile de politikada tartışılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde savaş karşıtı gösteriler, ayrımcılığa karşı yapılan gösteri, yürüyüş ve toplantılar ile sendikal grevler ifade özgürlüğü çerçevesinde yasallaştırılırken, doğrudan ve dolaylı sivil itaatsizlik eylemleri hukuka aykırı fiiller olarak nitelendirilerek çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır⁹.

Direnme hakkından sivil itaatsizliğe doğru gerçekleşen terminolojik dönüşüm; mevcut siyasal iktidarı ve hukuk sistemini hedef alan, ideal bir hukuk ve devlete yönelik bir arayış olmak yerine, mevcut hukuk sistemi içinde bir değişim ve dönüşüm çabası olarak görüldüğü için yavaş yavaş liberal hukuk tartışmaları içinde de kendine yer bulmaya başlamış; sivil itaatsizliğin içerdiği yasa dışı eylemler meşruluk düzleminde ele alınıp toplumsal düzenin önemini vurgulamak açısından sivil itaatsizlik tartışılırken daha çok şiddet karşıtlığı öne çıkarılmıştır.

Örneğin, sivil itaatsizlik, 20. yy'ın en önemli liberal hukuk kuramcılarında John Rawls'ın özellikle üzerine eğildiği kavramlardan biridir. Rawls'a göre, sınırlı da olsa adil ve demokratik bir devletin anayasayı meşru kabul eden vatandaşları açısından geçerli olan sivil itaatsizlik, yönetim siyasetinin ya da yasaların değişmesini isteyen, aleni, şiddetsiz, vicdani, fakat aynı zamanda siyasi olan, yasa dışı bir eylemdir. Sivil itaatsizliği, demokrasinin ahlaki temeline ilişkin bir denek taşı olarak niteleyen Rawls, bu tür eylemler ile, toplumun çoğunluğunun adalet duygusuna hitap edilmekte olduğunu ve topluma enine boyuna düşündükten sonra, eşit ve özgür insanlar arasındaki toplumsal işbirliği ilkelerinin dikkate alınmadığı sonucuna varıldığı mesajı verildiğini belirtir¹⁰. Sivil itaatsizlik, dar anlamda yasa karşıtı olmasına rağmen anayasayı ve toplumsal kurumları düzenleyen adalet ilkelerine dayanır ve anayasal sistemi korumanın ahlaki olarak savunulabilecek doğru yolunu oluşturur.

⁹Doğrudan sivil itaatsizlik olarak tanımlanan eylemlerde hukuken emredilmiş bir fiili gerçekleştirilerek ya da hukuken yasaklanmış bir fiili gerçekleştirilerek itaatsizlik sergilenmektedir. Doğrudan sivil itaatsizlik eylemlerinin en bilinenleri sivil itaatsizliğin kurucularından kabul edilen Henry David Thoreau'nun savaş ve köleliği protesto etmek için gerçekleştirdiği vergi ödemeyi reddetme eylemi ve Rosa Parks'ın toplu taşıma araçlarında beyazlara ayrılan koltuklara oturmasıdır. Dolaylı sivil itaatsizlik eylemlerinde ise devlet binalarının işgali, yolların trafiğe kapatılması ve oturma eylemleri gibi toplumsal dayanışma gösterileri yoluyla kamuoyunun ilgisini çekmek için gerçekleştirilen ve doğrudan hukuki düzenlemelere ilişkin olmayan eylemlerdir. Douzinas, s. 151-156.

¹⁰Rawls, ünlü yapıtı “A Theory of Justice”in sivil itaatsizliğe ilişkin bölümünde asıl olarak Hugo A. Bedaus'un sivil itaatsizlik tanımından hareket etmektedir. Bedaus, sivil itaatsizliğin unsurlarını; yasadışı, aleniyet, şiddet içermeme, vicdanilik ve doğrudan ya da dolaylı olarak çığnayan bir yasa ile belirli bir hükümet politikasını değiştirmeyi hedeflemek olarak açıklar. Bkz. Hugo A. Bedaus, “On Civil Disobedience”, The Journal of Philosophy, Cilt: 58, No: 21, Aralık 1961, s. 653-665. Rawls'ın tanımı için bkz. John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, Yakup Coşkun (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55-78.

Bu nedenle, politik ilkeler dışında dini ya da pasifist herhangi bir referansa başvurmamalı, herkesten uyması beklenebilecek adalet ve sağduyuya dayalı ilkeleri temel almalıdır. Rawls'a göre, böylece sivil itaatsizlik sadece yasaya dayalı olan iktidar anlayışını geliştirecek özgür yönetim sistemi teorisinin bir parçasını oluşturacaktır. Toplum, eşit insanlar arasında bir işbirliği sistemi olarak algılandığında, haksızlığa uğrayanlar boyun eğmek zorunda değildir. Sivil itaatsizlik, bu toplumlarda anayasal sistemin istikrarını sağlayan eylemlerden biridir¹¹.

Bir başka önemli liberal hukukçu Ronald Dworkin, sivil itaatsizliğin hükümetin ve politik birliğin meşruiyetini esas olarak kabul eden kişilerin vatandaş olarak üzerine düşen sorumluluktan kaynaklandığını; politik, etik ve stratejik sorunlarla ilgili fikir ayrılıkları dolayısıyla geliştiğini belirtir. Dworkin'e göre, belli bir ahlaka aykırılığa, haksızlığa ya da toplumun hatta çoğunluğun kendi çıkarları açısından dahi saçma ve anlamsız görülen politik karar ve eylemler konusunda gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri; asıl olarak ikna stratejisi üzerine kurulur, ikna edici sivil itaatsizlik olanaklarının yokluğu durumunda ise şiddet içermeyen, başarı şansına sahip yıldırıcı stratejiler benimsenebilir¹². Anayasanın toplumun çıkarlarını ilgilendiren sıkıntılar karşısında yetersiz kalması halinde, vatandaşlar tek tek bireyler halinde özgün egemenlik haklarına sahip çıkabilmelidir. Bu anlamda demokratik hukuk devleti meşruluğun korunmasına muhtaçtır¹³.

Bu tanımların ortaklıkları üzerinden liberal hukuk anlayışı açısından sivil itaatsizliğe ilişkin genel bir yaklaşıma ve sivil itaatsizliğin içerdiği belli unsurlara ulaşmak mümkündür. Sivil itaatsizlik, “yasal protesto biçimlerine karşı bir hukuki normun çiğnenmesiyle; bencil ve olağan hukuk ihlallerine karşı dikkate ve saygıya değer bir ahlaki-siyasi motivasyonla işlenmesiyle; gizlice işlenen kriminal fiillere karşı kamuya açık olmasıyla; geleneksel, klasik direnme hakkı, devrim, ihtilal, hükümet darbesine karşı durum göre kamuya açıklığı ve şiddetsizliği ile; siyasi teröre ve dinsel terörizme karşı, protesto edilen devlet ediminin haksızlığının diğer üçüncü kişilerce de görülebilir, anlaşılabilir ve yine kendisinin kaba güçten ayrılmış olmasıyla; ileri sürülebilecek samimiyetsizlik iddialarına karşı edimin sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak tutumuyla temelde ayrılmaktadır¹⁴.”

Aktarılan tartışmalardan da anlaşılacağı gibi liberal hukuk çerçevesinde sivil itaatsizlik; yasaya aykırılık, demokratik hukuk devleti ile örtüşen ahlaki-siyasal değerlerin savunması, kamuya açıklık (alenilik), şiddetsizlik, hukuk sisteminin geneline değil tekil haksızlıklara karşı oluş unsurları taşımalıdır. Üstelik eylem sahipleri demokratik hukuk devletinin değerlerini savunmalarına ve eylemleri meşru olmasına rağmen eylemlerinin politik ve hukuki sorumluluğun üstlenmek zorundadır. Görüldüğü gibi sivil itaatsizliğe ilişkin liberal tartışmalarda önemli olan bir sürekliliği olacak bir hukuk sisteminin varlığı için gerekli olan kitle desteğinin ve bunu sağlayacak ortak değerlerin desteklenmesi, diğer yandan mevcut siyasal iktidar ve hukuk sistemine karşı çıkılmaksızın direnişin sistem içi alanlarda tutulmasıdır. Bu noktada şüphesiz, şiddetsizlik yahut şiddet karşıtlığı özel bir vurgu gerektirmektedir. Bilindiği gibi, 20. yy dünyanın pek çok yerinde birbirinden farklı ve çoğu

¹¹Rawls, s. 70-72.

¹²Ronald Dworkin, “Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik içinde, Çev. Yakup Coşar, 2. baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 146-160.

¹³Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Cambridge, 1977, s. 206.

¹⁴Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, s. 109.

kez başarılı sivil itaatsizlik eylemlerine sahne olmasına rağmen daha çok Mahatma Gandhi ile birlikte anılmaktadır. Gandhi'nin Güney Afrika'da başlayıp Hindistan'da devam eden eylemleri genel anlamda sivil itaatsizlik kavramı içine girmekle birlikte özünde sivil itaatsizlik türlerinden birine karşılık gelmektedir¹⁵. Gandhi'nin kendi tanımlaması ile “Satyagraha” olarak anılan bu eylem biçimi sadece şiddetsizliği vurgulamakla kalmaz aynı zamanda şiddetsiz eylemin toplumun iyileşmesinin felsefi ayrımı olarak görür. Gandhi felsefesinin temeli ahimsa yani şiddetsizlik üzerine kuruludur. Gandhi'ye göre, gerçeği sınamanın tek yolu acı vermektir kaçınmaktır. Şiddetsizlik hem onu kullananı hem de kendisine karşı kullanılanı kutsar¹⁶. Bir bütün olarak sivil itaatsizlik kavramı açısından düşünüldüğünde ise sivil itaatsizlik eylemleri tesadüfen gerçekleştirilmedikleri ve düşünülerek yapılan eylemler oldukları için başlangıç itibariyle şiddet dışıdır, hedeflenen eylem herhangi bir müdahale ile karşılaşmadığı takdirde de şiddet doğurmaz.

Ancak bilindiği gibi, sivil itaatsizlik eylemlerinin ortaya çıkmasının en önemli nedeni siyasal iktidarın toplumdaki adaletsizlik ve çelişkilerin dengeli şekilde ele alamıyor oluşudur. Devletin gelişmesi ve toplumsal sorunlara ilişkin görüş birliğinin sağlanması için harekete geçen toplumsal kesimlerin siyasal ve hukuksal zeminde önlerinin tıkanması sivil itaatsizlik eylemlerinin ortaya çıkmasına neden olur¹⁷. Hukuk devletinden uzaklaştığı, hukukun üstünlüğü ilkesini reddedildiği oranda, meşruiyet zeminin yitiren siyasal iktidar ise güçlenen muhalefeti sahip olduğu şiddet tekeli kullanarak geriletmeye ve itaat üretmeye çalışır. Bu şartlarda siyasi iktidarın tasvip ettiği protesto şeklini sivil itaatsizlik tartışmalarının önemli bir takipçisi olan Jurgen Habermas, kinayeli bir şekilde açıklar. Buna göre, en iyi protesto biçimi salonlarda yapılan gösterilerdir; gösteriler dışarıda yapıldığında yetişkin, düzgün giyimli vatandaşların düzenli yürüyüş kolu biçimindeki görüntüden sapmaması ve vilayet önünde yapılan konuşma ile sonlandırılması gerekir. Polisin ilk çağrısının ardından hemen eve gitmeyenler “huzur bozucu” olarak görülüp güvenlik açısından tehdit olarak nitelenir¹⁸.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin şiddet boyutu tartışılırken kuşkusuz yaşanması muhtemel mağduriyetler bağlamında meşru müdafaadan ve hukuka aykırı olmayan şiddet eylemlerinden söz edilebilir¹⁹. Örneğin, barışçıl gösteriler esnasında kendilerini, devlet güçleri tarafından kullanılan orantısız güç karşısında bulan kişilerin eylemlerinin “şiddetsizlik” unsurunun teorik şekilde anlaşılabilmesi oldukça güçtür. Bu noktada, sivil itaatsizliğin en başarılı uygulayıcılarından olan Martin Luther King'in açıklaması oldukça ilgi çekici görülebilir. King'e göre, sivil itaatsizlik esnasında şiddetsizlikten anlaşılması gereken huzur ortamı değildir; gerginlik yaratma şiddetsiz direniş eylemleri yürütenlerin görevlerinin bir parçasıdır

¹⁵Harrop A. Freeman, “Sivil İtaatsizlik Üzerine”, Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, C. Hakan Arslan (çev.), Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s.110-112.

¹⁶Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, Eko Kitaplığı, İstanbul, 2001, s. 43, 47-48.

¹⁷BayardRustin, s. 131

¹⁸JurgenHabermas, “Sivil İtaatsizlik Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, s. 123.

¹⁹Hans Saner, “Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine”, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik içinde, Çev. Yakup Coşar, 2. baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s.170.

ve kararlı bir biçimde şiddete ve yıkıcı gerginliğe karşı olduğunu vurgulamasına karşın gelişme için elzem olan yapıcı, şiddete dayalı olmayan gerginliğe ihtiyaç vardır²⁰.

Şiddetsizliğe ilişkin abartılı vurgu bir tarafa bırakıldığında liberal hukuk anlayışı tarafından kabul gören sivil itaatsizlik tanımının içerdiği unsurların özellikle politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi bağlamında hukuk uygulaması açısından problemlili olduğu ortadadır. Ronald Dworkin'in belirttiği gibi, sivil itaatsizlik bencillik, öfke ve çılgınlıktan kaynaklanan sıradan yasa dışı eylemden farklıdır. Sivil itaatsizlik eylemcileri, kendilerini toplum dışında görmedikleri gibi asıl olarak iktidarın ve siyasal birliğin meşruiyetini kabul ederler. Böylece sorumluluktan kaçmayıp aksine vatandaşlık görevlerinin kendilerine yüklediği sorumluluk ile hareket ederler²¹. Demokratik hukuk devletinin çerçeve koşullarından doğan sivil itaatsizlik, siyasal iktidarın meşruluğunun sarsılması ile ortaya çıkar, hukukun üstünlüğü çerçevesinde iş görmeyen, anayasal hak ve özgürlüklere değer vermeyen otoriter bir siyasal iktidarın önüne geçmek için birey olma bilincine vurgu yapar²². Dolayısıyla, liberal bir düzlemde bakıldığında sivil itaatsizlik tekil hukuk normlarının çiğnenmesiyle ortaya çıkmasına rağmen anayasal sistemin istikrarını sağlayan ve devamından yana eylemlerdir²³.

Sivil itaatsizlik, siyasal iktidarın meşruluk kaybı üzerine hukuk devletinin anayasal ve demokratik yapısını korumak yönünde bir çaba olarak algılandığında, siyasal düzeyde meşru olduğu kadar hukuki alanda da meşru kabul edilmesi gerekmektedir. Sivil itaatsizliğin bir unsuru olarak ortaya konan eylemin siyasi ve hukuki sorumluluğunun üstlenilmesi sadece sivil itaatsizlik eyleminin samimiyetinin ve hukuk sisteminin bütününe karşı olmadığını bir ifade olarak düşünülmektedir²⁴. Sivil itaatsizlik eylemlerinin yasaya karşı itaatsizlik içermesi nedeniyle ortaya çıkan hukuki sorumluluğun reddedilmesi ve eylemlerin hukuka uygun sayılması, sivil itaatsizliği normalleştirerek çoğunluğa yönelik çağrının etkisini düşüreceği gerekçesi ile eleştirilere konu olmaktadır²⁵. Ancak, hukuk sisteminin meşruluğun tartışmaya girdiği koşullarda bu meşruluğu yeniden yaratma adına girilen eylemlerden dolayı cezalandırmayı kabul etmek bir paradoks olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle, sivil itaatsizliğin sonucu doğan hukuki sorumluluğun, yargılama sürecinin sonunda eylem hukuka uygun görülerek geriye dönük olarak hukuki meşruluk kazandırılması gerektiği ifade edilmektedir²⁶. Aksi takdirde yasaya karşı itaatsizliğin, sadece yasa ihlalcisinin eyleminden dolayı verilecek cezayı kabul etmesi koşuluyla haklı kabul edilmesi, sivil itaatsizliğin dayandığı adalete ilişkin esas tartışmayı yadsımak sonucunu doğuracaktır²⁷.

Liberal sistem içinde düşünüldüğünde sivil itaatsizliğin tanımı gereği yasaya aykırı oluşu, onun hukuken cezalandırılması gereken bir eylem olarak görülmesini gerektirmeyeceği gibi, aksine bu durum sivil itaatsizliğin demokratik hukuk devletine ulaşılmasında yargı

²⁰ Martin Luther King, "Birmingham Cezaevi'nden Mektup", Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik içinde, Çev. Yakup Coşar, 2. baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.199-200.

²¹ Dworkin, "Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği", s. 146-147.

²² İbrahim Kaboğlu, s.

²³ John Rawls, "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, 2001, s. 68.

²⁴ Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, s. 128.

²⁵ Habermas, "Sivil İtaatsizlik Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı", s. 135.

²⁶ Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, s. 128.

²⁷ Arendt, s. 82-83.

mekanizmasının önemine işaret etmektedir²⁸. Hukukun normal işleyişi yetersiz olduğunda; hukuk, hukuk dışı güçler tarafından kuşatıldığında, demokratik ve uzlaşmacı bir yolla hukuk çerçevesinde değişiklik getirilebilmesi için sivil itaatsizlik eylemlerinin bağımsız bir yargı tarafından ele alınması gerekmektedir²⁹. Hakim ve savcıların, sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik hukuk eylemleri açısından önemini görmezden gelip söz konusu eylemleri sıradan hukuka aykırılıklarla eş görmeleri “otoriter yasacılık zemini”nin ortaya çıkışına neden olur³⁰. Otoriter yasacılık zemininin yaratımı ise, hukukun tartışmalı meşruluğuna vurulacak son darbedir³¹. Sivil itaatsizlik, politik pratiğin yasa dışı ama gerekli bir düzelticisi olarak görüldüğünde ise, yargılama sürecinin sonunda eylem hukuka uygun görülerek geriye dönük olarak hukuki meşruluk kazanabilecektir³². Meşruluk ve yasallık arasındaki gerilimin ortadan kaldıracak olan bu yargı müdahalesi ile sivil itaatsizlik hakkı kabul edilerek ya da eylemciler cezalandırılmayarak daha “adile yakın bir sistem”in varoluş koşulları hazırlanabilir³³.

Gezi’de Sivil İtaatsizlik

İstanbul’un merkezindeki son yeşil alan olan Taksim Gezi Parkında aksi yöndeki mahkeme ve kurul kararlarına rağmen başlatılan yıkıma karşı başlatılan direnişin kolluk gücü tarafından orantısız bir müdahale ile önlenmeye çalışmasının ardından önce İstanbul’un bütün semtlerine ardından da neredeyse ülkenin tüm şehirlerine yayılarak milyonlarca insanın katılımı ile gerçekleşen ve haftalarca süren direniş yetkili makamlar tarafından kullanılan “marjinal kesimler tarafından gerçekleştirilen yasadışı eylemler” tanımından daha çok sivil itaatsizlik tanımına uymaktadır. Eylemlerden kalan görüntü ve fotoğraflarında açıkça gösterdiği gibi eylemciler belli bir toplumsal gruba ait olmaktan çok, toplumdaki farklı yaştan, sınıftan, cinsiyetten, ideolojiden, etnisiteden oluşmaktadır. Eylemlerden bir kısmı zaten yasa dışı olmamakla ve anayasal haklar çerçevesi içinde yer almakla birlikte, TOMA’ların önünde durma, iş makinalarını engelleme, kitap okuma, park işgali, oturma eylemi, insan zinciri gibi Gezi ile özdeşleştirilen pek çok eylem 60-70’li yıllarda savaş karşıtı eylemlerde ve çevre eylemlerinde kullanılan tipik sivil itaatsizlik biçimleridir.³⁴

Modern hukuk sisteminin ideolojisini oluşturan liberal hukuk anlayışının çektiği çizgiler içinde düşünüldüğünde bile Gezi eylemleri açıkça ve kesin şekilde sivil itaatsizlik

²⁸ TÖS (Türkiye Öğretmenler Sendikası)’na ilişkin olarak Türkiye’deki yargı makamlarının verdiği kararlar bu noktada önemli bir örnek olarak görülmektedir. Bkz. Sibel Yılmaz, “Demokratik Hukuk Devletinde Sivil İtaatsizlik Olgusu”, http://www.umut.org.tr/UserFiles/SibelYilmaz_demokratik_hukuk_devletinde_sivil_itaatsizlik_olgusu.pdf (erişim tarihi: 16.02.2014)

²⁹ Harrop A. Freeman, “Sivil İtaatsizlik Üzerine”, Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, C. Hakan Arslan (çev.), Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 109-119.

³⁰ Habermas, “Sivil İtaatsizlik Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, s. 134-136.

³¹ Bu noktada hatırlatılması gereken bir diğer husus, günümüz hakimlerinin ulusal hukuk anlayışlarını aşip uluslararası hukuk kuralları doğrultusunda önlerindeki olayı ele alma zorunluluklarıdır. Yasalar yorumlanırken ve dosya incelenirken evrensel değerleri ve insan olmanın başlı başına bir değer olduğuna kanaat getirmeyen hakim hüküm vermeye yetkin görülmemelidir. Aksi takdirde müdahale ve eleştirinin olmadığı durağan bir hukuk sistemi ortaya çıkacak ve otoriter siyasal anlayışa kapı aralayacak, yapılan ezbere uygulamalarla hukuk idesi ile örtüşmeyen yargı kararları ortaya çıkacaktır. Bkz. Ceylan, s. 45; Tepe, s. 62.

³² Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, s. 128.

³³ Saner, s. 173.

³⁴ Ayrıntılı bilgi ve çizelge için bkz. Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, Eko Kitaplığı, İstanbul, 2001, s.51-79.

eylemleri olarak nitelendirilebilir. Eylemlerin büyük çoğunluğu yasalar oldukça dar yorumlanarak uygulandığı için yasaya aykırılık unsurunu taşımaktadır. Eylemlerin katılımcıları birbirlerinden çok farklı olmakla birlikte eylemlerin belki de tek ortak talebi çoğulcu, insan haklarına saygılı bir demokratik hukuk devletidir. Bu açıdan eylemlerinin hukuk devleti ile örtüşen ahlaki-siyasal değerlerin savunması niyeti ile ortaya çıktığı da açıktır. Eylemciler bir bütün olarak hukuk sistemini karşılıklarına almaksızın meşru görmedikleri karar ve uygulamaları protesto etmişlerdir. Eylemlerin tümü kamuya açık alanlarda gerçekleştiği yani aleni olduğu gibi, eylemciler şiddet kullanımını eylemler sırasında bir araç haline getirmemişlerdir. Olayların ardından yaralanan ve yaşamını kaybeden eylemciler ile kolluk güçlerinin sayısı kıyaslandığında bu durum açıkça belirlenebilir durumdadır. Çoğu kez sakin başlayan kalabalık eylemler kolluk güçlerinin orantısız güç kullanımını ve yoğun baskısı nedeniyle savunma içgüdüleri içinde şiddet içeren olaylara dönüşmeye başlamıştır.

Gezi direnişine ilişkin hukuki süreç eylemlerle paralel şekilde ülke çapına yayılmış şekilde sürmekle birlikte, eylemlerin hukuki niteliği ve meşruluğuna ilişkin tartışma yargılamalarla birlikte başlamış bulunmaktadır. “Halkı kanuna aykırı toplantı ve gösteri yürüyüşüne kışkırtma, toplantı ve yürüyüşlere silahsız katılarak ihtara rağmen kendiliğinden dağılmama, görevi yaptırmamak için direnme” gibi ilginç suç isnatları ile başlayan Gezi davalarında bir yandan “maske, baret deniz gözlüğü, motorcu kaskı, flama, sirke, solüsyon, sargı bez” gibi nesnelere suç delili olarak gösterildiği iddianameler mahkemeler tarafından kabul edilirken diğer yandan sanıklar ve tanıklar çağrılmadan toplu şekilde beraat kararlarına imza atılabilmektedir³⁵.

Eylemlerin hukuki niteliğine girmeksizin kolayca kaçılarak verilen beraat kararlarının yanında demokratik hukuk devletine ulaşılmasında yargı mekanizmasının önemine vurgu yapan kimi kararlara da bu süreçte rastlamak mümkün olmuştur. Örneğin, Denizli’de açılan Gezi davasına bakan hakim demokrasinin tanımı ile başladığı gerekçeli kararı başından sonuna sivil itaatsizliğin hukuk-politika ve demokrasi tartışmalarındaki yerine ilişkin bir değerlendirme olarak okunabilir niteliktedir:

“Toplantı ve gösteri yürüyüşü yaptıkları ileri sürülen ve sanık olarak yargılanan bu kişilerin eğitim durumları incelendiğinde ağırlıklı olarak üniversite mezunu ve aydın olarak nitelendirilebilecek bir topluluk olduğu görülecektir. Sanıkların dosya kapsamı ve delil durumu incelendiğinde bir araya gelme, toplanma ve basın açıklaması yapma düşüncelerindeki amaç daha önceden yapılan farklı zaman ve yerlerdeki gösteri yürüyüşlerine güvenlik güçlerince orantısız güç kullanılması neticesi birden çok göstericinin ölmesine duyulan üzüntünün dile getirilmeye çalışıldığı ve bu toplanma amacının demokratik tüm ülkelerde olağan bir davranış olduğu açıktır³⁶.”

Kararın koyu renk karakterle yazılarak vurgulanan bir başka bölümünde ise şu ifadeler kullanılmıştır: “Ayakta duranı, oturanı, yürüyeni, tencere tava çalanı, ışık yakıp söndüreni

³⁵http://www.radikal.com.tr/turkiye/yargidaki_gezi_cekismesine_yargic_karari_gozluk_ile_barete_derhal_beraat-1166002 (25.07.2013)

³⁶<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25993323.asp> (25.07.2014)

tehdit, tehlike olarak görmek, sesini kesmek için mücadele etmek bırakın ilerisini demokrasi ile bağdaşmaz. Şiddet unsuru taşımayan sadece etkiye tepki ölçüsü doğrultusunda tepki gösteren bu sanıkların suç işleme kastı ile hareket etmediklerinin düşünülmesi gerekir...³⁷”

Kararın en önemli kısmı ise sanıklar hakkında ceza isteminde bulunan iddianamenin dayandığı 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu uygulamasına ilişkin değerlendirmenin yapıldığı bölümdür:

“Valilik makamı tarafından çoğunluğun görüşünde olmayan hiçbir gösteri için ağırlıklı olarak izin verilmediğinden, farklı olan farklı düşünen hiç kimsenin ülkemizde gösteri veya toplanma hakkı ne yazık ki görülmemektedir. Bırakın toplantı ve gösteri yürüyüşüne valilik makamlarının izin vermesi, bu günlerde Cumhuriyet savcıları tarafından yapılması düşünülen operasyonların dahi izni validen alınması gerekiyor. Bu durum ne hukuk devleti ne de demokrasi ile bağdaşmıyor. Ne yazık ki ülkemizde şu an, farklı düşünen kitlenin sindirilmesi sürecinde, ülke genelinde itfaiyelerin kullandığı sudan çok TOMA araçlarının su kullandığı ve göstericilere su sıkıldığı ortadadır. Sıkılan suyun da insan için zararlı olacak kimyasal madde ile karıştırılmış su olması, gösteri yapmaya çalışan vatandaşların direkt meydanlarda sıkılan kimyasal sularla cezalandırılmasının amaçlandığı gerçektir³⁸.”

Yasal olan ile adil olan arasında bir seçim yapılması gerekiyorsa adil olanı seçeceği vurgusu ile gerekçeli kararını bitiren ve tüm sanıklar hakkında beraat kararı veren Denizli 7'inci Asliye Ceza Mahkemesi hakimi Haki Öncü'nün yaklaşımı eylemlerin hukukiliği ve meşruluğu hakkındaki tartışmalara önemli bir katkı sunmakla kalmayıp kamu vicdanına bir çağrı olan sivil itaatsizlik eylemlerinin hakim kürsüsüne varan başarısının da bir göstergesidir.

Sonuç

Sivil itaatsizlik, ne kadar direnme hakkı dışında ele alınıp teorize edilmeye çalışılsa da, yadsınamaz bir direniş şeklidir. Direniş, belirli tarihsel koşullar altında belirginleşmekle birlikte, etkileşim ve dönüşüm halindeki toplumsal güç ilişkilerine paralel olarak değişen şekillerde varlığını sürdüren toplumsal bir fenomendir³⁹. Direniş, modern devlet ve hukuk sistemi tarafından şiddetten arındırılarak sistem içi bir mücadele şekli olan sivil itaatsizlik şeklinde içerilmekle beraber, siyasal iktidarın meşruluk tartışmasının sürdürülmesi ve itaatın salt zor yoluyla sağlanmasının önlenmesi açısından önemli bir işlev görmektedir. Sivil itaatsizlik, toplumsal sorunlar ve beklentiler konusundaki bireysel tepkilerin kitlesel hal almasını sağlayarak siyasal iktidarın sınırlandırılması ve hukukun dayanması gereken ortak değerlerin gündemde tutulması bakımından güçlü bir etki yaratabilmektedir.

Sivil itaatsizlik ile sergilenen toplu karşı duruş farklı direniş biçimleri ve muhalefet tarzlarını da besleyecek nitelikte politik bir kamusal alan ortaya çıkarır. İnsanların emre tabi tekil bireyler olmaktan çıkarak benzerleri ile yan yana gelmesini, karşıt gördüğü toplumsal grup, sınıf veya kimliklerin bakış açılarını algılamasını sağlayarak daha örgütlü ve belirgin

³⁷<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25993323.asp> (25.07.2014)

³⁸<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25993323.asp> (25.07.2014)

³⁹Douzinias, s. 160.

taleplere sahip toplumsal hareketlerin güçlenmesinin önünü açabilir. Ahlaki bir karşı duruşa dayalı bireysel eylemleri politik hareketlere evrilmesini sağlayan toplumsal mücadele süreci içinde sivil itaatsizlik meşru olmayan hukuk kurallarının eleştirilmesini ve gerektiğinde çiğnenmesini sağlayarak itaatın otomatik olarak üretilmesinin ve politikanın gökyüzünden yeninden yeryüzüne indirmesinin önünü açabilir.

Türkiye gibi önemli bir toplumsal mücadele geleneğine sahip olan ancak askeri darbeler ve totaliterliğe meyilli hükümetler tarafından yönetilerek mevcut anayasal hakların kullanımının bile önemli bir başarı haline geldiği bir ülkede, 21.yy'ın direniş ruhuna uygun şekilde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler şüphesiz önemli olanakları beraberinde getirmektedir. Eylemlerin hukuki ve siyasal niteliğinin tespiti bu hareketlerin gelişimi açısından özellikle önem taşımaktadır. Sivil itaatsizlik gibi zaman zaman yasa dışılık unsurundan dolayı radikalize edilen zaman zaman ise tam tersine şiddetsizlik unsuru nedeniyle siyasal iktidarla mücadele bağlamında küçümşenen bir eylem şeklinin toplumsal mücadelenin demokratik arayışları içermek bakımından taşıdığı olanaklar ve siyasal iktidarın meşruluk zeminin kamusal alanda tartışmaya açılması açısından sahip olduğu güç bu açıdan özellikle vurgulanmalıdır.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin yasadışı ancak meşru oluşu ya da hukuka aykırı olmayan eylemlerin siyasal iktidarın etkisi ile hukuka aykırı olarak yorumlanarak birer sivil itaatsizlik eylemine dönüştürülmesi, hukukilik ve yasallık arasındaki farkın ortaya konması, siyasal iktidarın hukuku araştırdığı koşulların ortaya konulması bakımından önemlidir. Eylemlerin dava konusu hale getirilmesi ile esas itibariyle diyalektik bir süreç olarak işleme gereken yargılama esnasında sivil itaatsizliği gündeme getiren toplumsal ve siyasal koşulların ortaya konma imkanı artmakta, modern hukukun gerisindeki liberal bakış açısının dahi gerisine düşen karar ve uygulamalar kolaylıkla gözler önüne serilebilmektedir. Şüphesiz yargı erki de devletin bir parçası olarak düzen koruyucu bir işlev görür ve baskın ideolojiyi hukuk uygulamasına dahil eder, ancak sivil itaatsizlik kamuya yönelik bir meşruiyet tartışması olarak düşünüldüğünde yargı süreci bu açıdan önemli bir mevzi teşkil etmektedir. Bu nedenle, eylemlerin nitelendirilmesi hukuki tartışma sürecinde siyasal ve toplumsal bağlamların vurgulanması özellikle önem taşımaktadır.